

Олена СОВА

ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ ТА ІНФЛЯЦІЇ

Розкрито зростаючий вплив інфляційних процесів на збалансованість державного бюджету та механізм виникнення інфляційного податку. Визначено математичну залежність між інфляцією та бюджетним дефіцитом. Запропоновано шляхи стримування інфляції в Україні та контролю за дефіцитом державного бюджету.

The author discloses the growing influence of the inflation on the balanced state budget. The mechanism of forming inflation tax is described. The article deals with the mathematical dependence between inflation and budget deficit. The ways of moderation of the inflation in Ukraine and control the state budget deficit are suggested.

На сучасному етапі економічного розвитку України виникають специфічні ризики, пов'язані з прискоренням інфляційних процесів, високими темпами зростання грошових агрегатів, суттєвими змінами в оподаткуванні і відповідним зростанням споживчого попиту, змінами умов зовнішньоекономічної діяльності, посиленням адміністративного впливу на ціноутворення, що може призвести до деформації ринкових пропорцій.

Теоретичні і практичні аспекти зв'язку "інфляція-економічне зростання" досліджуються в працях багатьох як зарубіжних вчених: Дж. М. Кейнса, Дж. Сакса, Дж. Тобіна, так і вітчизняних науковців: А. Гальчинського, В. Базилевича, А. Іларіонова, В. Пинзеника, В. Стельмаха, С. Панчишина, І. Піддубного, О. Пивоворського, В. Філіпчука, З. Конової та ін.

Наукові здобутки у сфері макроекономічної теорії свідчать, що для забез-

печення умов економічного зростання слід звертати увагу на здійснення анти-інфляційних заходів у комплексі із заходами щодо структурної перебудови економіки. Зважаючи на те, що інфляція – це процес зростання споживчих цін на продовольчі й непродовольчі товари та послуги, цілком погоджуємося із твердженням, що "інфляція обкладає всіх громадян щоденним податком, що зменшує їх реальні доходи" [1, 12]. Зміна інфляції всього на 1% змінює бюджет на кілька мільйонів гривень, а від розміру податкового навантаження залежать заробітна плата й рівень життя громадян України. Збільшення бюджетного дефіциту на 1% відповідно зменшує приватні інвестиції, а це призводить до зниження темпів економічного зростання.

Метою статті є виявлення соціально-економічних умов формування інфляційних процесів в Україні, аналіз зв'язків

між дефіцитом державного бюджету та інфляцією, окреслення пропозицій щодо подолання в економіці України негативних ефектів від згаданих явищ.

Характер фінансування державного сектора і бюджетного дефіциту має різні макроекономічні наслідки. Загальновідомо положення про те, що дефіцит бюджету є причиною інфляції. Важливо з'ясувати і зворотний зв'язок: як впливає інфляція на дефіцит бюджету. Дефіцит є причиною інфляції лише за певних умов, коли простежується використання внутрішніх позик і валютних резервів національного банку. Таке інфляційне джерело фінансування бюджетного дефіциту безпосередньо впливає на грошову базу та розмір грошової маси.

З огляду на це всі економічні агенти змушені сплачувати так званий інфляційний податок, внаслідок чого частина їх доходів перерозподіляється на користь держави через ціни, які зросли [2, 377]:

$$T_i = \hat{P} \cdot \frac{M}{P} \quad (1)$$

$$\hat{P} = \frac{P_n - P_{n-1}}{P_{n-1}}, \quad (2)$$

де:

T_i – інфляційний податок (1);

\hat{P} – річний темп інфляції у % (2);

$\frac{M}{P}$ – грошові залишки економічних

агентів у реальному виразі.

При цьому домашні господарства сплачують цей податок автоматично, оскільки через збільшення цін вони втрачають більше своїх грошових коштів. Але в умовах збільшення рівня інфляції виникає ефект Олівера-Танзі, який проявляється у свідомому затриманні платниками податків строків внесення податкових відрахувань у державний

бюджет. Зростання інфляційної напруги створює економічні стимули для відкладання сплати податків у бюджет, так як за час такого відкладання відбувається знецінення грошей, від якого, в даному випадку, виграє платник податків. Проте, в результаті таких дій дефіцит державного бюджету і загальна нестійкість фінансової системи можуть зростати.

Зв'язок між темпом інфляції і дефіцитом бюджету D^b , опосередкований інфляційним податком ($\hat{P} \uparrow \rightarrow T_i \uparrow \rightarrow D^b \downarrow$), може існувати лише до того часу, поки ріст темпу інфляції випереджає скорочення грошових запасів у населення. Адже відомо, що в період інфляції населення прагне позбутися від грошових запасів. Коли темп скорочення грошових запасів починає випереджати темп інфляції, відбувається зменшення інфляційного податку і збільшення дефіциту.

Таким чином, інфляційний податок – це свого роду “прибуток”, що може отримати держава при визначених темпах інфляції, і який дорівнює втраті капіталу власниками коштів при збільшенні пропозиції грошей.

Доцільно розглянути поняття “монетизація дефіциту”, яка не обов'язково проводиться шляхом емісії готівки. Монетизація дефіциту може здійснюватися через розширення кредитів, що надаються центральним банком уряду для підтримки останнім державних підприємств на пільгових умовах та шляхом відстрочення платежів уряду за своїми борговими зобов'язаннями [3, 726]. При монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж – дохід від друкування грошей. Сеньйораж виникає в умовах перевищення приросту грошової маси над приростом реального ВВП, наслідком чого є зростання середнього рівня цін.

В сучасних умовах сеньйораж також реалізується за допомогою створення

резервів комерційних банків. Варто зауважити, що ці операції повинні мати незначний розмір, тоді надто руйнівних наслідків вони не несуть. Але, якщо уряд надмірно покладається на механізм "сеньйоражу" як засобу оплати своїх витрат, то кількість грошей, що знаходяться в обігу, буде зростати занадто швидко (відповідно до мультиплікатора грошової пропозиції), породжуючи тим самим зростання інфляції.

Як відомо, дефіцит державного бюджету визначається як різниця між державними надходженнями і державними видатками. Наявна методика вимірювання дефіциту бюджету не враховує впливу інфляції на дефіцит бюджету. Окрім цього, частина видатків державного бюджету спрямовується на сплату процентів за державним боргом, у результаті чого можлива ситуація, коли номінальний державний борг зростає, хоча реальна заборгованість держави знижується. Це ускладнює оцінку ефективності фіскальної політики.

Використання внутрішніх і зовнішніх державних позик для покриття дефіциту державного бюджету є більш "ринковим" інструментом, ніж додаткова грошово-кредитна емісія, проте використання його упродовж тривалого періоду в разі

збереження незмінними всіх інших параметрів економічної системи (тобто без зростання ВВП, рівня податкових надходжень, інвестицій тощо) призводить лише до механічного стримування грошової маси й сукупного платоспроможного попиту в певних межах, перетворюючи відкриту інфляцію на відкладену [4, 38].

Державний бюджет України за 2004 р. виконано з перевищенням видатків та наданих кредитів проти отриманих надходжень, тобто, з дефіцитом у сумі 10 млрд. 216,5 млн. грн., тоді як граничний розмір дефіциту було встановлено Законом України "Про Державний бюджет України на 2004 рік" (зі змінами і доповненнями) у сумі 7 млрд. 420,2 млн. грн. (див. табл. 1).

Перевищення встановленого граничного розміру дефіциту на 2 млрд. 796,3 млн. грн. допущено внаслідок проведення видатків за рахунок надходжень від приватизації державного майна, які обліковувались як джерела фінансування державного бюджету понад обсяги, встановлені Законом України "Про державний бюджет України на 2004 рік". Не забезпечено надходження коштів інвестиційного характеру для реалізації проектів розвитку, які підтримуються міжнародними фінансовими організаціями [5].

Таблиця 1
Виконання державного бюджету України у 2004 р.*

(млн. грн.)

2004 рік	Доходи		Видатки		Дефіцит	
	млрд. грн.	% до ВВП ¹	млрд. грн.	% до ВВП	млрд. грн.	% до ВВП
Затверджено	60,70	21,41	64,19	22,64	3,43	1,21
Уточнено	65,22	20,57	81,65	25,76	7,42	2,34
Виконано	70,34	20,39	79,47	23,04	10,22	2,96

* Розраховано за даними Висновків Рахункової Палати України "Про виконання Державного бюджету України за 2004 рік"

¹По відношенню до ВВП: затвердженого – 283,5 млрд. грн., уточненого – 317 млрд. грн., виконаного – 345 млрд. грн.

Оцінку темпів інфляції, викликану емісійним фінансуванням бюджетного дефіциту, можна отримати з певних математичних співвідношень. Перше з них описує зміну розмірів державного боргу і платежів щодо його обслуговування, друге – зміну обсягу грошової маси залежно від темпів зростання валового внутрішнього продукту і темпів зростання інфляції:

$$AD = D_0(r-q) + p - \Delta H \quad (3)$$

$$\Delta H = (\pi + q) / V, \quad (4)$$

де D_0 – розмір державного боргу в попередньому періоді стосовно валового внутрішнього продукту;

r – реальна процентна ставка;

q – темп зростання валового внутрішнього продукту;

p – базовий дефіцит бюджету в % (без врахування процентних платежів) стосовно валового внутрішнього продукту;

ΔH – зміна обсягу грошової маси в % до валового внутрішнього продукту;

π – темп інфляції;

V – швидкість обігу грошової маси.

Виходячи з тих умов, що після досягнення верхньої межі державної заборгованості (D_{max}), її приріст дорівнює нулю ($AD=0$), то бюджетний дефіцит може фінансуватися тільки за рахунок грошової емісії, співвідношення (3) можна перетворити в такий спосіб:

Підставивши в ліву частину рівняння (5) ΔH із рівняння (4), отримуємо:

$$(\pi + q) / V = D_{max}(r-q) + p. \quad (5)$$

Отже,

$$\pi = V [D_{max}(r-q) + p] - q. \quad (6)$$

Таким чином, на основі рівняння (6) можуть виконуватися різноманітні розрахунки темпів інфляції (π), зумовлені емісійним фінансуванням бюджетного дефіциту.

Важливо підкреслити, що в економічній літературі відома математична залежність між дефіцитом бюджету і такими макроекономічними показниками розвитку економіки, як обсяг грошової

маси й ефективна ставка рефінансування Національного банку України.

Ця залежність виражається в такий спосіб:

$$M3_t = 0,09 - 0,41 - M3_{t-1} + 0,52 DB_t - 0,02 i_t \quad (7)$$

$M3_t$ – темп зростання грошової маси в поточному періоді, %;

$M3_{t-1}$ – темп зростання грошової маси в попередньому періоді, %;

DB_t – зростання бюджетного дефіциту, вираженого у відсотках від валового внутрішнього продукту, %;

i_t – ставка рефінансування Національного банку України.

Як видно з приведеної залежності (7), серед таких чинників, як дефіцит бюджету і ставка рефінансування НБУ, найбільший вплив на темпи зростання грошової маси чинить дефіцит бюджету, що має коефіцієнт регресії 0,52.

Курсова політика минулих років в Україні, яка полягала в утримуванні обмінного курсу долара, призвела до того, що Національний банк був змушений постійно викуповувати долари США. За останні 2,5 роки НБУ викупив 8,2 млрд. дол. Причому, якщо в 2003 р. він викупив 2,5 млрд. дол., в 2004 р. – 2,6 млрд. дол., то за перший квартал обсяг інтервенцій НБУ на валютному ринку досяг більше 3,1 млрд. дол. Як і торік, емісія в результаті поповнення валютних резервів становить близько 90% зростання грошової пропозиції, що серйозно обмежує використання інших інструментів грошово-кредитної політики.

За 3,5 роки долар впав майже на 25%, причому, основне падіння долара відбулося в 2004 р. – на 11,4%. Відносна стабільність долара досягалася внаслідок зростання інфляції. Минулого року інфляція в Україні була 12,3%, 2003-го – 8,2% (див. табл. 2).

Можна сказати, що в Україні спостерігається нарощення обсягів грошового агрегату $M2$ та ВВП. Також зростає рівень

Таблиця 2

Тенденції розвитку економіки України*

(на кінець періоду, млн. грн.)

Період	Грошовий агрегат М2	Валовий внутрішній продукт	Рівень монетизації, %	Темпи зростання ВВП до відповідного періоду попереднього року, %	Індекс споживчих цін, % до грудня попереднього року
Грудень 2001	45 186	204 190	22,1	109,2	106,1
Грудень 2002	64 321	225 810	28,5	105,2	99,4
Грудень 2003	94 855	267 344	35,5	109,6	108,2
Грудень 2004	125 483	344 822	36,4	112,1	112,3
Квітень 2005	146 231	110 137	-	105,0	105,1

* Розраховано за даними Національного банку України

монетизації економіки: з 22,1% у 2001 році до 36,4% у 2004. Для трансформаційної економіки з фондовим ринком, що тільки розвивається, такий показник може спровокувати монетарну інфляцію.

Занепокоєння викликає зростаюча тенденція індексу споживчих цін: з 99,4% у 2002 році до 112,3% у 2004. В квітні 2005 року динаміка зростання цін значно знизилась – інфляція 0,7%. Натомість у березні, коли населення ще не отримувало підвищених зарплат та пенсій, її рівень був 1,6%.

Однією з причин високої інфляції першого кварталу, за словами керівника групи радників голови НБУ В. Литвицького, стала інерція торішнього зростання цін. Як відомо, понад половина торішньої інфляції (12,3%) припала на останній квартал (6,2%). Основною причиною цього стало подорожчання нафтопродуктів і збільшення видатків уряду на соціальні виплати. Темпи зростання номінальних доходів (близько 40%) більш як утричі перевищують торішні й тим паче – темпи підвищення продуктивності праці. Цей факт, на думку одного з найавторитетніших українських економістів

А. Гальчинського, є одним із найуразливіших місць економічної політики як попереднього, так і нинішнього урядів.

Одним із найважливіших чинників, які вплинули на цінову ситуацію першого кварталу, стало посилення негативних інфляційних настроїв і очікувань як виробників, так і споживачів. Збільшення кількості грошей на руках у населення не трансформується в галопуючу інфляцію лише за умови, що частина цього збільшення покривається за рахунок більшої пропозиції товарів і послуг на внутрішньому ринку, а частину буде спрямовано на заощадження [6].

В Україні на тлі зростання грошових виплат без відповідного збільшення пропозиції товарів і послуг порушується ціновий баланс. Для збільшення пропозиції товарів потрібно:

- прискорити законодавчі узгодження щодо розширення імпорту;
- прагнення населення витратити гроші на споживчі товари (схильність до споживання) компенсувати привабливістю банківських вкладів або можливостями інвестувати

кошти у нерухомість і землю (схильність до заощадження).

Для цього доцільним є встановлення гнучкішого обмінного курсу гривні, підвищення ставки банківського відсотка, надання гарантій населенню по банківських вкладах, реформування житлово-комунального, земельного законодавства.

Зміна валютного курсу повинна розглядатися через призму основних пріоритетів економічної політики держави щодо [8]:

а) глобалізації економіки та вступу України до Світової організації торгівлі;

б) розвитку внутрішнього ринку;

в) експортного потенціалу держави і ємності зовнішніх ринків;

г) імпорту, в тому числі й критичного, яким в Україні є енергоносії.

При розробці заходів щодо вирішення проблем в стратегії монетарної політики держави варто забезпечувати стабільність цін через запровадження інфляційного таргетування – встановлення

цілей (в конкретному випадку – рівня споживчих цін) на кінець року. В перхідній економіці неможливо лише засобами центрального банку стримувати інфляцію. Уряд сьогодні повинен бути таким самим інтервентом, але на ринку продуктів харчування, пального у розумінні втручання в тарифну політику державних монополій.

Якщо звернутися до показників економічного розвитку країн СНД (див. табл. 3), побачимо, що лідерами за темпами приросту ВВП є Азербайджан – збільшення на 14,2% і Білорусь – 9,5%. Україна в першу п'ятірку за цим індексом не потрапляє: темп зростання ВВП склав 105%.

А індекси споживчих цін України та Азербайджану майже співпадають – 113,8% та 113,7%. Також значний рівень інфляції в даній групі країн мають Молдова та Росія (113,3%). Найнижчий рівень індексу споживчих цін має Киргизстан – 103,4%.

Таблиця 3

Індекси основних соціально-економічних показників країн СНД у січні–квітні 2005 року*

(відсотків до січня–квітня 2004 р.)

	Валовий внутрішній продукт (у постійних цінах)	Промислова продукція (у постійних цінах)	Індекси цін виробників промислової продукції	Індекси споживчих цін
Азербайджан	114,2	115,8	123,7	113,7
Білорусь	109,5	111,2	114,5	112,0
Вірменія	108,0	102,6	113,5	103,6
Грузія	107,2 ¹	108,7	108,6	109,6
Казахстан	109,1 ¹	107,3	122,8	107,0
Киргизстан	101,1	92,9	100,7	103,4
Молдова	...	105,1	103,3	113,3
Російська Федерація	104,3 ²	104,2	118,9	113,3
Таджикистан	107,1	107,3	98,5	106,4
Україна	105,0	106,7	121,9	113,8

* За даними Держкомстату України

¹ I квартал 2005 р. до I кварталу 2004 р.

² Виробництво продукції в базових галузях економіки (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, торгівля).

Для зменшення інфляції в сучасних економічних умовах України потрібно вжити заходів щодо розширення імпорту, погасити дефіцит основних продовольчих товарів та паливно-мастильних матеріалів. Стримуватимуть інфляцію також зростання попиту на гроші, зростання ВВП, поступове зміцнення гривні, довгострокове погашення державних боргів, посилення антимонопольних важелів і зростання заощаджень населення. Ці заходи допоможуть і у вирішенні проблеми дефіциту державного бюджету.

Підводячи підсумки зазначимо, що досягненню збалансованості державного бюджету в Україні сприятимуть:

1. Окреслення критеріїв оптимізації бюджетного дефіциту з врахуванням пріоритетів державної політики.

2. Створення відповідної інформаційної бази для розрахунку дефіциту державного бюджету.

3. Розширення кола учасників ринку державних цінних паперів з метою збільшення неемісійних джерел фінансування дефіциту бюджету.

4. Здійснення моніторингу за зростанням соціальних видатків порівняно з темпами зростання валового внутрішнього продукту та ін.

Безумовним є те, що Уряд повинен контролювати розмір бюджетного дефіциту. Інакше останній безпосередньо буде здійснювати дестабілізуючий вплив на соціально-економічний розвиток країни. Запобігання нарощуванню обсягів дефіциту

державного бюджету створює необхідність інтенсифікації аналітичної роботи, розширення монетарного інструментарію, більш комплексного і диференційованого його застосування, скоординованості між складовими фінансової політики.

Література

1. Пинзеник В. М. *Коні не винні. Реформи чи їх імітація. 2-ге вид., доп.* – К.: Академія, 1999.

2. Сакс Дж. Д., Ларрен Ф. Б. *Макроекономіка: глобальний підхід.* – М.: Дело, 1999.

3. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. *Макроекономіка.* – Київ: Знання, 2004.

4. Гладких Д. *Бюджетний дефіцит як фактор інфляції* // *Економіка України.* – 1998. – № 11.

5. *Висновки про виконання Державного бюджету України за 2004 рік* // Підготовлено департаментом з питань контролю, аналізу та експертизи державного бюджету і затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 10.05.2005 № 10–1. – Київ: Рахункова палата України, 2005. – Випуск 8.

6. Сколотяний Ю. *Кабмін, Нацбанк, інфляція та курс* // *Дзеркало тижня.* – 2005. – № 13 (541).

7. *Інфляція: плюралізм думок* // *Дзеркало тижня.* – 2005. – № 7 (535).

8. Яценко Н. *Треба вести мову не про інструменти, а про стратегію...* // *Дзеркало тижня.* – 2005. – № 13 (541).